

УДК 614.253.1:94(477)«18» Шеболдаєв

В.Г. Нікітін
М.І. Терех

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКИХ ЛІКАРІВ ШЕБОЛДАЄВИХ – ЗАСНОВНИКІВ ХІРУРГІЇ В КОНОТОПСЬКОМУ ПОВІТІ

На основі історичних джерел досліджується життєвий шлях братів Данила та Василя Шеболдаєвих – лікарів Конотопського повіту, засновників хірургічної справи в повіті.

Ключові слова: лікарня, хірургія, метеорологічна служба, дитячі ясла, операційна, профілактичні огляди школярів.

*«Стоит многих людей
один врачеватель искусный»
(Гомер)*

25 вересня 1895 року Конотопські повітові земські збори прийняли, за пропозицією члена Управи П.М. Кандиби, досить цікаве, неординарне рішення: «В знак признательности за неутомимые труды на пользу Конотопского уезда и в память плодотворной деятельности врача Конотопской земской больницы Даниила Валентиновича Шеболдаева учредить бесплатную хирургическую койку в Конотопской земской больнице имени Даниила Валентиновича Шеболдаева» [1, с. 15]. Збори доручили «сметной комиссии определить стоимость содержания указанной койки» для спрямованого фінансування.

Д.В. Шеболдаєв народився 18 червня 1850 року в сім'ї православного міщанина Сумського повіту, купця II гільдії, а згодом – голови Лебединської міської Управи, голови Недригайлівської міської Думи Лебединського повіту Харківської губернії Валентина Савича Шеболдаєва [2, с. 195]. Ця сім'я подарувала світу 5-х братів-лікарів, які один за одним отримували це звання після закінчення різних університетів: Леонід – у 1874 році, Василь – у 1876 році, Данило – у 1877 році, Микола – у 1884 році, Петро – у 1898 році [3, с. 355].

Два брати – Василь і Данило – після закінчення Полтавської гімназії продовжили навчання в імператорському Київському університеті Св. Володимира [4, с. 32, 34], а Леонід після гімназії навчався у імператорському Харківському університеті, а потім з невідомих нам причин продовжив навчання в імператорському Київському університеті Св. Володимира. У 1872 році ці троє братів навчалися на медичному факультеті Київського університету [4, с. 23].

Данило, після закінчення у 1877 році Петербурзької медико-хірургічної академії, розпочав свою діяльність військовим лікарем, здобуваючи практичний досвід хірурга на полях російсько-турецької війни 1877–1878 років. Саме війна, ця «травматична епідемія», міцно пов'язує долю лікаря з хірургією. У 1879–1880 роках він бере участь у боротьбі з епідемією холери, яка розпочалась саме у військах, розташованих у південних губерніях Російської імперії [5, с. 109].

З 1880 року, після звільнення з військової служби, за покликом брата Василя, теж учасника російсько-турецької війни, Данило почав працювати земським лікарем в

Конотопському повіті. Ці два брати, завідувачі земськими медичними дільницями (Василь – в Батурині, а Данило – в Красному Колядині) стали ініціаторами багатьох позитивних починань, які фактично визначили подальший пріоритетний розвиток медицини Конотопщини.

Спектр ініціатив був досить широким. Іноді вони стосувалися галузей, що не мали прямого відношення до медицини. У 1884 році в Красному Колядині розпочала працювати метеорологічна станція, створена лікарем Д.В. Шеболдаєвим. Вона була забезпечена всіма необхідними інструментами, в тому числі купленими і на власні кошти лікаря: «барометр, гигрометр, дождемер, флюгер – высланы главной физической обсерваторией; эвапорометр выслан с Киева профессором Броуновым; психрометр, термометры, цинковая клетка и метеорологическая будка для помещения инструментов приобретены и устроены за личный счёт» [1, с. 28].

Краєзнавці Конотопщини А.В. Куций та С.А. Куций вважають лікаря Д. Шеболдаєва засновником метеорологічної служби Конотопщини [6, с. 245–248]. У серпні місяці 1895 року лікар передав метеостанцію у відання земської Управи [1, с. 28–29].

Але головним пріоритетом лікаря став розвиток медичної допомоги жителям Конотопщини, в першу чергу – хірургічної. Земська Управа, відмічаючи «полезную и крайне добросовестную службу» лікаря, констатувала: «Он поступил на службу в то время, когда земская медицина не успела еще завоевать доверия в народе, когда врачу гораздо больше, чем теперь приходилось бороться с народным недоверием к врачебной помощи и разными предрассудками. Даниил Валентинович, своим умением и добросовестным отношением к делу, не только успел побороть эти трудности, но вскоре завоевал себе прочную известность. В его же участие, при самой неблагоприятной обстановке впервые в уезде поставлена была прочно хирургическая помощь населению Конотопского уезда» [1, с. 30].

Слава та авторитет чудового лікаря-хірурга сприяли тому, що до нього намагалися потрапити «операційні» хворі не лише з Конотопського, а й з інших повітів.

Перший з'їзд земських лікарів Чернігівської губернії (1882 рік) констатував: «В Конотопском уезде две сельские больницы ... в м. Батурине, и в м. Красном Колядыне [8, с. 152]. Хирургическая деятельность, т. е. собственно оперативная выразилась следующими цифрами: 86 больших, (конечно, по возможности) хирургических операций и 520 меньших, а всего 606» [8, с. 154].

Професор В.Ч. Бржеський, досліджуючи розвиток земської хірургії в Чернігівській губернії, відмічав, що лікарі Шеболдаєви протягом багатьох років «виділялись своєю науковою та практичною діяльністю в області хірургії» [9, с. 124–125].

Конотопська земська повітова лікарня на 40 ліжок, збудована у 1873 році, працювала, не маючи спеціально виділених приміщень для надання хірургічної допомо-

Данило Валентинович Шеболдаєв – земський лікар

ги. На першому поверсі вміщувалися «аптека, квартири врача, фельдшерів и сестры милосердия, помещение для богодельников и цейхгауз и в верхнем этаже помещаются больные. Больные размещаются в 10-ти комнатах, из каждой комнаты дверь в коридор» [8, с. 156]. Другий поверх займали ліжка переважно для військових (10–15 ліжок), решта (10–25 ліжок) – для цивільного населення. Пологи і оперативні втручання проводилися в палатах, які перед операцією білили і дезінфікували.

Д.В. Шеболдаєв активно зайнявся створенням окремої операційної в спеціально виділеній кімнаті. Відомий благодійник, гласний Конотопських земських повітових зборів, мировий суддя, колезький радник Олександр Костянтинович Рачинський «жертвовав 1000 рублів для приспособления одной из палат больницы для производства хирургических операций» [7, с. 59]. На ці гроші, а частково «власним коштом» Д. Шеболдаєва були виконані ремонтні роботи операційної кімнати, придбані набори хірургічних інструментів та обладнання, зокрема, особливий світильник, який кріпився на стелі [7, с. 40].

Таким чином, від 1893 року Конотопська повітова лікарня мала добре влаштовану операційну і за характером та кількістю операцій переважала Чернігівську губернську земську лікарню: «врачами ... сделано

84 больших операций, тогда как Черниговское губернское богоугодное заведение, совершенно их всего лишь 17» [8, с. 160]. «Приняв в свое заведование Конотопскую больницу, Даниил Валентинович вскоре сумел поднять ее значение. Отдел хирургии, который прежде там почти отсутствовал, теперь благодаря его трудам поставлен на надлежащую высоту» [1, с. 31].

На IV Чернігівському губернському з'їзді лікарів було відмічено, що у 1895 році у Конотопській земській повітовій лікарні виконано операцій більше, ніж у будь-якій із повітових лікарень, в т. ч. 111 великих операцій, 25 череворозтинів, 3 резекції стегна, 2 резекції гомілки, 1 трахеотомія, 4 трепанації черепа, 10 видалень катаракти, операції на молочній залозі з приводу раку, пластичні операції (заяча губа) та інші [10, с. 21].

Наявність операційної, забезпеченої в достатній кількості сучасними наборами хірургічних інструментів, дозволила конотопським лікарям успішно оперувати, завойовувати авторитет серед населення і робити наукові відкриття світового значення (лікар Л.Б. Епштейн) [11, с. 203–204].

У 1902 році лікарем Ф.Д. Сухомліним вперше було зроблено 2 резекції шлунку, у той же час, як у губернській лікарні подібні операції ще не проводились. Значно розширився діапазон операцій на кістках і суглобах [7, с. 59].

Десятки тисяч операцій за більш ніж 120 років виконали послідовники Д.В. Шеболдаєва, лікарі-хірурги О.Д. Сухомлін, Л.Б. Епштейн, В.О. Хімуля, Є.П. Морозов, С.В. Мелещенко, М.І Марій, В.С. Барановський, М.М. Паренаго, О.Є. Строев, О.М. Мусієнко, В.Ю. Зосимова. Хворі, пам'ятаючи своїх рятівників, разом з тим мають знати імена людей, які свого часу створили належні умови для їх успішного одужання, а саме: відомих благодійників Костянтина Олександровича і Олександра Костянтиновича Рачинських, прогресивних земських лікарів Конотопщини Данила і Василя Валентиновичів Шеболдаєвих.

В останні роки в приміщенні колишньої земської повітової лікарні по вул. Пролетарській № 18 розмістилося пологове відділення. Тисячі конотопців, які народилися в міському пологовому будинку, повинні знати і пам'ятати, що вони з'явилися на світ у споруді з особливою аурою, створеною людьми, сенсом життя яких були милосердя і благочинні справи для загального добра.

Незважаючи на довічне заслання «класового ворога» через його походження і заборону будь-якої згадки про нього, жителі с. Рубанки і сьогодні, із покоління в покоління, несуть добру пам'ять про благодійників-помічників Олександра Костянтиновича Рачинського та його батька, Костянтина Олександровича, які постійно турбувались про життя, здоров'я і освіту селян. Благодійники побудували двоповерхове приміщення двокласного чоловічого училища, жіночу церковно-парафіяльну школу, лікарську медичну дільницю з лікарнею на 6 ліжок, млин, який О.К. Рачинський передав селянам у володіння на правах кооперації, відкрили читальню-бібліотеку, закупили твори відомих письменників, виписали

періодичні видання з Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Чернігова та інших міст [12, арк. 1385].

Лікар Д.В. Шеболдаєв наприкінці 1895 – на початку 1896 року завідував залізничною лікарнею станції Конотоп, керівництво якої знаходилося в м. Курську. Невдовзі його запросили очолити Курську губернську земську лікарню. З його приходом хірургічне відділення лікарні стало базовим для навчання лікарів хірургічного профілю та їх помічників (медичних сестер). Згодом, після 1898 року, при губернській лікарні Д. Шеболдаєв відкрив губернську фельдшерсько-акушерську школу (зараз – базовий медичний коледж), став її першим директором і працював тут до 1917 року [13, с. 122].

В історії медицини м. Курська Д.В. Шеболдаєв займає почесне місце не лише як засновник фельдшерської школи. Його ім'я вписане в енциклопедію Курської області як особистості, що зробила значний внесок в розвиток медицини [14, с. 494]. Його прізвище можна побачити серед інших персоналій «Календаря знаменательных и памятных дат Курской области» [15, с. 62].

Дійсний статський радник Д.В. Шеболдаєв – земський лікар Конотопського повіту (1883–1897), завідувач (головний лікар) Конотопської земської лікарні (1893–1895), старший лікар Конотопської залізничної лікарні (1895) був нагороджений орденами Св. Станіслава III ступеня (1879 рік), Св. Анни II ступеня (1906 рік), медалями «У пам'ять царювання імператора Олександра III», «У пам'ять 300-річчя царювання дому Романових», Відзнакою Червоного Хреста [16, с. 2073]. Відмічаючи заслуги лікаря як засновника хірургічної служби в Конотопській повітській лікарні, земські збори наголошували: «Вообще в течении всей своей службы в уезде Даниил Валентинович служил примером истинного земского врача и своею добросовестностью и редким знанием дела принес много пользы и более чем кто-бы ни было служил упрочению положения земской медицины в уезде» [1, с. 31].

Молодший брат Данила, Василь Валентинович Шеболдаєв, народився 25 лютого (9 березня) 1852 року. Його дитинство пройшло в Харківській губернії. Після закінчення Полтавської гімназії, він у 1871 році стає студентом Київського Імператорського університету Св. Володимира [4, с. 32]. Вже під час навчання в університеті виявив бажання і здібності до наукової роботи. У 1873 році з'явилася його перша (в співавторстві з студентами С.Н. Калачевським і Я.Н. Якиновичем) публікація «Случай отравления маточными рожками» [17, с. 197].

В умовах підготовки до війни з Туреччиною трудову діяльність В. Шеболдаєв розпочав у військовому тимчасовому шпиталі № 64 [5, с. 106]. З 1879 року він – земський лікар, завідувач лікарні в містечку Батурині Конотопського повіту, з 1885 року і до останніх років життя – старший (головний) лікар і завідувач хірургічного відділення Чернігівської губернської земської лікарні, викладач Чернігівської общини сестер милосердя Св. Феодосія і Чернігівської земської фельдшерської школи [18, с. 31], секретар

товариства лікарів Чернігівської губернії, активний учасник повітових і губернських з'їздів лікарів.

Робота у військовому шпиталі під час війни зробила його не лише досвідченим лікарем, а й першокласним хірургом. Лікарі цілодобово не покидали операційних наметів польових шпиталів, набуваючи величезний практичний досвід [19, с. 67].

З 1879 року В. Шеболдаєв завідував Батуринською медичною дільницею та її земською лікарнею, яка, хоч і мала тоді лише 10 ліжок, була пристойно забезпечена хірургічними інструментами, відповідними приміщеннями і матеріалом. Саме тут за 1884 рік лікар провів 535 операцій [20, с. 58].

Перший з'їзд земських лікарів Чернігівської губернії (1882 рік) відзначав, що в Конотопському повіті працювали Конотопська земська лікарня і два приймальних покої (Батуринський і Красно-Колядинський), в яких лікарями Шеболдаєвими проводилися надскладні операції [21, с. 148–155]. В 1881 році в Конотопській лікарні було зроблено 488 операцій, в Батуринському покої – 493, в Красно-Колядинському – 335 [7, с. 40–42].

В. Шеболдаєв багато зробив в царині проведення антисептичних заходів. Емпіричним шляхом він встановив, що найбільш придатним і ефективним є спосіб зберігання дренажів і лігатур в 90% спирті після попереднього кип'ятіння їх протягом 2-х годин в 1% розчині сулеми [9, с. 124–126]. При щепленні віспи він рекомендував знезаражувати інструменти й руки 5% карболовою кислотою, вимивши їх попередньо з милом, шкіру пацієнта спочатку обмити водою з милом, а потім обробити 2% карболовою кислотою. Лікар відмічав: «За 6 лет было сделано более 6000 прививок и только в одном случае было осложнение – рожистое воспаление, которое закончилось выздоровлением» [22, с. 26]. На той час ускладнення при щепленні віспи були звичайним явищем і часто закінчувалися смертю.

Набутим досвідом В. Шеболдаєв активно ділився з колегами, виступаючи з доповідями на засіданнях товариства лікарів, з'їздах, публікуючи результати своїх спостережень (наприклад, стаття «Эпидемия дизентерии в Батурине Черниговской губернии в 1880 года и «Дело о ней» [23, с. 519–521]. Дослідження Василя Валентиновича використали в своїх працях відомі доктори медицини того часу А. Івановський [24, с. 12], Є.М. Дементьев [25, с. 43, 149].

Вже в перший рік роботи завідувачем хірургічного відділення Чернігівської губернської земської лікарні лікар звернув увагу колег на три смертельні випадки зараження крові – «жертвы гнилокровия» – і запропонував заходи попередження таких ускладнень. Проаналізувавши їх в однойменній статті, він вказував: «Перед нами три случая, ужасные по своим последствиям; такие незначительные операции, как приставление пиявок в одном случае, обрезание – в другом, и оспопрививание – в третьем окончились смертью от гнилокровия вследствие того, что они проводились без всякой антисептики; следовательно, на

ети случаи надо смотреть, как на жертвы гнилокровия и притом жертвы совершенно напрасные, так как можно с большею уверенностью сказать в настоящее время, что при соблюдении антисептики не было бы ни этих случаев, ни напрасных смертей» [22, с. 25].

Першочерговими заходами лікар запропонував «составление правил для руководства низшего медицинского персонала (фельдшерів) при производстве различного рода незначительных операций – оспопрививание, приставление пиявок, извлечение зубов, вскрытие нарывов и другие – с соблюдением антисептических предосторожностей» [22, с. 27].

З переходом В. Шеболдаєва на посаду завідувача хірургічного відділення Чернігівської земської губернської лікарні (1885 р.) в закладі почала розвиватися порожнинна хірургія. У 1889 році вперше були зроблені 4 планові череворозтинні і «радикальное грыжесечение», у 1893 році виконана перша операція «пилоропластика по поводу стеноза привратника» [9, с. 127]. При туберкульозі хребта В.В. Шеболдаєв широко застосовував корсетне лікування, яке не має альтернативи і нині.

Серед його чисельних наукових доповідей і статей слід згадати наступні: «Жертвы гнилокровия», «Гнилостная флегмона на плече после оспопрививания», «Два случая множественных эхинококков», «Очерк деятельности земских больниц и амбулаторий», опублікований в двох номерах видання «Земський врач» за 1889 рік [26]. За результатами його спостережень «Обществом врачей Черниговской губернии» була прийнята резолюція: «... признать полезным составление брошюры об антисептике, притом достаточно популярной для того, чтобы ею могли пользоваться лица, занимающиеся малой хирургией» [27, с. 14]. Така брошура була складена самим В. Шеболдаєвим і прийнята з'їздом лікарів.

Відомою є також праця В. Шеболдаєва «Очерк деятельности хирургического отделения Черниговской губернской земской больницы за 1892 г.» [28, с. 538]. Подібні дослідження іноді лягали і основу написання дисертаційних робіт.

В.В. Шеболдаєв, ще до офіційного введення статистичного обліку захворювань і звітності в Росії (1884–1885 рр.), за власною ініціативою підготував «Медико-статистический отчет о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1881 год». Грунтовна робота була визнана зразковою [29, с. 64]. 1-й губернський з'їзд лікарів (1882 р.), де обговорювалися питання санітарної організації та системи медичної допомоги, визнав, що «медичні звіти Конотопських лікарів можуть бути названі зразковими по великій кількості даних в їх розробці, у всякому разі, жодне із земств Чернігівської губернії не друкує таких звітів» [27, с. 57–62].

Конотопська міська управа «в вознаграждение за усиленную его работу по составлению медиико-статистических сведений» надала В. Шеболдаєву 200 руб. [30, с. 13].

Потім були звіти за 1882, 1883, 1884 роки. Останній, складений братами Шеболдаєвими, займає 141 друковану сторінку і складається з семи розділів і 23-х додатків

з їх детальним аналізом [7, с. 217]. За своїм змістом це – серйозна наукова праця, яка і сьогодні могла б претендувати на дисертаційне дослідження. На наш погляд, цього не сталося лише тому, що провінційний земський лікар просто не претендував на вчене звання: його наукова діяльність (нам відома, принаймні, 41 його наукова стаття) була складовою частиною практичної роботи, яку він виконував зразково.

В.В. Шеболдаєв неодноразово наголошував на необхідності підвищення освіти медичного персоналу. Так у своїй доповіді II-му губернському земському з'їзду лікарів щодо фельдшерів він зазначав: «...они по своему невежеству несравненно более принесут больному вреда, чем пользы, что они не удовлетворяют самым минимальным требованиям». В заключній частині лікар говорить: «И решает же земство подносить своему народу медицинскую помощь в виде таких фельдшеров, еще и взыскивая с него при этом 10 тысяч рублей в год» [29, с. 57].

Чернігівський губернський з'їзд лікарів (1884 р.), який склався із 35 осіб, одноголосно висловив думку про те, що більшість земських фельдшерів – люди неосвічені і їх лікування є суцільним злом. Краще зовсім не лікувати людей, ніж їх будуть лікувати такі фельдшери. Саме тому протягом всіх років роботи лікар В. Шеболдаєв добровільно і безкоштовно, «за покликанням», займався педагогічною діяльністю: готував 2–3-х учнів-школярів, які в подальшому бажали займатися медициною, навчав фельдшерів, які уже працювали, виступав з доповідями, публікував статті як науковець і педагог. Особливо продуктивною стала його педагогічна діяльність після переїзду до Чернігова, де в 1893 році, за рахунок добровільних пожертв, членських внесків та відрахувань від церковних доходів, почала працювати Община сестер милосердя Св. Феодосія. Вона готувала жінок до роботи в лікувальних закладах. Протягом року йшла підготовка сестер милосердя з таких предметів, як анатомія, фізіологія, десмургія, гігієна, акушерство. Їх навчали користуватися медичними інструментами, надавати першу медичну допомогу тощо. Як зазначала газета «Черниговские губернские ведомости» № 70 від 12 квітня 1894 р., «викладали сестрам кращі лікарі міста: доктора медицини В.І. Парфеновський та А.Г. Розенель, лікарі В.В. Шеболдаєв, І.Ф. Рашевський, Г.В. Тиссен і ін.» [31, с. 70]. Крім того, В.В. Шеболдаєв вів теоретичні і практичні заняття в хірургічному відділенні, проводив уроки в Чернігівській земській фельдшерській школі з десмургії, хірургії і діагностики [32, с. 217].

Губернатор Є.І. Андреевський за результатами іспитів сестер милосердя Общини Св. Феодосія відзначав: «Лікарі, що безкоштовно працювали на користь справи підготовки сестер, витратили цей час цілком продуктивно» [31, с. 70].

Робота Общини була настільки успішною, що вже через декілька років поряд з губернською лікарнею на 130 ліжок медичні послуги надавала і власна лікарня на 177 ліжок. В амбулаторії Общини вели прийом кращі лікарі міста, в т. ч. і В.В. Шеболдаєв. Плата за прийом складала 20 копійок,

а медикаменти відпускали за третинну вартість [31, с. 70].

В. Шеболдаєв, як активний член «Общества врачей Черниговской губернии», а з 1885 року – його секретар, вів значну роботу по підвищенню кваліфікації працюючих лікарів, обміну досвідом, залученню до наукових розробок. Плідною виявилася його співпраця з головою «Общества» – губернським земським лікарем і доктором медицини Є.В. Святловським (1854–1914), засновником єдиного на той час щотижневого часопису з питань земської медицини «Земский врач», що видавався в Чернігові з 1 липня 1888 року по вересень 1892 року (з 1892 р. – в Полтаві) обсягом 11–12 друкованих аркушів.

Як поборник профілактичного напрямку в медицині, В. Шеболдаєв ініціював проведення ряду профілактичних заходів. Вже в перший рік (1880) роботи в Батурині йому довелося боротися із спалахом дизентерії в місті і навколишніх селах. Особливо високою була захворюваність дітей в Митченках, Пальчиках, Красному, Кошарах, Шпотовці, Городищі. Хворіли практично всі діти. Показник смертності дітей 1-го року життя досягав 15%. Аналіз причин і результати боротьби з епідемією дизентерії лікар опублікував у часописі «Врач» за 1881 рік [23, с. 519–521].

У березні 1881 року на I-му повітовому з'їзді земських лікарів Конотопського повіту, ініціатором якого і був В. Шеболдаєв, він доповів про спалах дизентерії на дільниці і висловив пропозицію щодо організації «на період страдної пори» сезонних дитячих ясел як профілактичного засобу проти епідемічних хвороб. Ідея земського лікаря була підтримана не тільки з'їздом лікарів, а і, що особливо важливо, землевласниками та населенням. Таким чином, з 1881 року в Батурині Конотопського повіту вперше на території Російської імперії почали працювати сезонні дитячі ясла. Відомий земський лікар С. М. Ігумнов у своїй праці «Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, в Бессарабии и в Крыму» звернув увагу на активність лікаря В.В. Шеболдаєва в питанні відкриття дитячих ясел: «С 1881 года в Конотопском уезде организовывались сезонные детские ясли и врач В.В. Шеболдаев хлопотал о них и наблюдал по личному влечению» [33, с. 123].

Отже, 1881 рік слід вважати роком народження сільських сезонних дитячих ясел, а лікаря В.В. Шеболдаєва – їх засновником. Він раніше за своїх колег з Росії запропонував і впровадив у практику ефективну організаційно-профілактичну форму збереження здоров'я дітей – створення в сільській місцевості дитячих сезонних ясел.

Велике значення має ініціатива В. Шеболдаєва по проведенню профілактичних оглядів в школах. Із 1193-х оглянутих у 1882 році школярів 22,5% хлопчиків і 30,8% дівчаток страждали тими чи іншими хворобами, причому понад 15% – білокров'ям. Аналіз захворюваності серед учнів шкіл лікар опублікував в статті «Санитарные вопросы в народных школах Конотопского земства» [34, с. 2–76].

Не менш важливим напрямком професійної діяльності В.В. Шеболдаєва стала організація щеплень проти віс-

пи, яка була однією з найпоширеніших хвороб в повіті, час від часу викликаючи епідемічні спалахи з тяжкими наслідками. Населення не підтримувало щеплення способом варіоляції з двох причин: неефективності щеплень і значних серйозних ускладнень аж до смертельних випадків.

В. Шеболдаєв у 1883 році бере відпустку і за свій рахунок їде до Санкт-Петербурга, щоб вивчити досвід земського лікаря А. Романова. Повернувшись, він власним коштом орендує у селян корів з телятами і в 1884 році відкриває віспаний телятник. Лікар сам займається заготівлею віспяного детриту і безкоштовно роздає його на лікарських дільницях. У результаті кількість щеплень виросла в десятки разів (до 7611 у 1884 році), детриту лікарем виготовив 740 баночок і 236 трубочок – на 20–25 тисяч щеплень [20, с. 17]. Ріст захворюваності на віспу і епідемічні спалахи зупинилися. У 1884 році захворіла 391 людина, з них щеплених – 128 (померло – 5), не щеплених – 263 (померло – 38) [20, с. 17].

Але цих заходів було недостатньо, щоб вважати медичну допомогу в повіті задовільною. Кваліфікованих кадрів не вистачало, а важкі матеріально-побутові умови населення були причиною високої захворюваності і високої смертності (особливо дитячої). Зі звітів лікаря стає зрозуміло, що проти епідеміологічних заходів практично не проводилося. Де було можливо, хворих ізолювали, будинки дезінфікували, але у більшості випадків обмежувалися лікуванням і гігієнічними порадами. В. Шеболдаєв наполягав на системних профілактичних заходах, і за його ініціативи I-й з'їзд лікарів Конотопського повіту, що зібрався у 1881 році, звернув увагу земства на те, «що медицина в сенсі одного лікування хворих, хоча і скорочує перебіг хвороби, але й не знижує загальну смертність, що медицина в якості попередження хвороб, тобто суспільна гігієна, набагато важливіша для народного здоров'я, бо заходи, які покращують санітарний стан народу, зменшують хворобливість і знижують загальну смертність. Земська медицина повинна мати санітарний напрямок» [34, с. 10–21]. Гасло М.І. Пирогова – «Майбутнє належить медичній профілактичній» – було близьким передовому земському лікарю.

Діяльність братів-лікарів Шеболдаєвих мала неабиякий вплив на розвиток медицини у Конотопському повіті, натомість у сусідніх Глухівському та Новгород-Сіверському повітах «земська медицина тільки починала свій «младенческий лепет» [29, с. 56–57]. У 1881 році земство профінансувало медичну галузь вже на 39 тис. крб., у тому числі на Конотопську лікарню було виділено 15 тис.; у 1882 р. з 44566 крб. лікарня отримала 15168 крб. Конотопський повіт, незважаючи на те, що за площею був найменшим (211 кв. верст) і знаходився на 5-му місці за кількістю населення (132 тис. мешканців), витрачав на медицину значно більше, ніж всі повіти Чернігівської губернії. Для порівняння: Ніжинський повіт із 158 тис. населення витрачав на медицину від 15 до 17 тис. крб. на рік.

Лікарі і, в першу чергу, В.В. Шеболдаєв, гостро крити-

кували ухвалену Конотопським земством роз'їзну систему медичної допомоги, яка, на перший погляд, повинна була б задовольнити потреби населення в медичних послугах. Але на практиці все було зовсім по-іншому: дні виїздів лікарів в село часто скасовувалися; лікар ніколи не встигав прийняти всіх хворих, а тим, кого приймав, не міг приділити достатньо уваги, часто оглядаючи пацієнтів лише один раз протягом всієї хвороби. Іноді ж лікарю доводилося марнувати цілий день, щоб надати допомогу двом-трьом хворим. Роз'їзди відволікали, не даючи можливості зайнятися ні амбулаторним прийомом, ні хірургічною діяльністю. Так, земський лікар Г.М. Гордон із Борзнянського повіту Чернігівської губернії наводив приклад, коли він витратив на дорогу 9 руб. земських коштів, а оглянув всього одного хворого.

Роз'їзна або, як вона де-не-де називалась, «об'їзна» система створювала лише ілюзію повної забезпеченості населення медичною допомогою. У такий спосіб лікар шукав хворих, а хворі марно розшукували лікаря. Лікар А.Г. Розенель, доповідаючи від імені комісії Першому з'їзду лікарів Чернігівської губернії, охарактеризував цю систему так: «Весь час займають роз'їзди, а толку мало» [7, с. 38].

Недоліки роз'їзної або, як її називав у Конотопському повіті В.В. Шеболдаєв, «фельдшерсько-роз'їзної» системи були настільки очевидні, що навіть земці змирилися з думкою про необхідність її зміни. Безліч населених пунктів, значні території повітів, відсутність гарних доріг, тобто ті фактори, які змусили земства піти на організацію роз'їзної системи, виступали проти неї. До того ж постійно послугами лікарів мали можливість користуватися тільки заможні люди, спроможні заплатити за візит. Це було відомо і земцям. Гласний Л.А. Астаф'єв у своїй записці земському зібранню «Про стан та покращання облаштування медичної частини в Конотопському повіті» пише: «При даному облаштуванні медичної частини в повіті можна лікувати тільки осіб, що виділяються серед натовпу. Лікування хворих із народу являється просто ілюзією, люди насправді не отримують ніякої допомоги від лікарів». Лікування лише формально було безкоштовним, але всі були зобов'язані платити земський податок значних розмірів [35, с. 17–18].

В. Шеболдаєв ініціював проведення повітових і губернських з'їздів лікарів, брав у них активну участь: був головою повітових з'їздів 1881–1885 рр., делегатом і доповідачем I-го чергового губернського з'їзду лікарів Чернігівської губернії, що проходив з 30 травня до 9 червня 1882 року. Ґрунтовно проаналізувавши розвиток земської медицини за 1867–1882 рр., лікар зробив висновок: «Настоящее состояние земской медицины, хотя оно и грандиозно, съезд врачей считает нерациональным ... и решил внести предложение о переходе к строго стационарной системе» [21, с. 148–155]. При цьому слід зауважити, що В. Шеболдаєв не тільки вніс пропозицію, а й надав з'їзду конкретний «Проект приймального покою на 12–14 ліжок» і основні вимоги до його роботи [7, с. 41].

Починаючи з 1880 року, в Конотопському повіті не проходило жодного земського зібрання без того, щоб на ньому не обговорювалося питання «переобладнання медичної частини». Як було зазначено, на тоді Конотопське земство було одним із прогресивних у частині розуміння завдань, поставлених перед земською медициною. І в цьому велику роль відіграла постать В.В. Шеболдаєва.

Незважаючи на чисельні документальні джерела, життя та науково-практична діяльність лікаря залишаються недостатньо вивченими. На окремі серйозні дослідження, на наш погляд, заслуговують його ініціативи в організації роботи перших повітових і губернських з'їздів лікарів, створенні земських сільських лікарських дільниць – основного досягнення земської медицини – організації віспощення і відкритті в Батурині віспаного телятника. Недостатньо уваги приділено і питанню його роботи в якості секретаря «Общества врачей Черниговской губернии» і видавництві першого в Україні земського медичного часопису – газети «Земский врач».

До останнього часу залишалася невідомою навіть дата смерті лікаря. Ознайомившись із матеріалами того часу, опублікованими в газеті «Черниговские губернские ведомости», вдалося відшукати повідомлення наступного змісту: «Родные бывшего старшего врача Черниговской губернской земской больницы Василия Валентиновича Шеболдаева с душевным прискорбием извещают о смерти его, последовавшей 1-го августа в 10 часов утра после тяжелой и продолжительной болезни. Панихиды в квартире покойного будут в 2 часа дня и в 8 часов вечера, вынос тела в Воскресенскую церковь 2-го августа в 11 часов утра, а похороны 3-го августа после заупокойной литургии» [37]. Отже, тепер ми знаємо, що видатний земський лікар, титулярний радник В.В. Шеболдаєв помер 1-го серпня 1900 року і похований в м. Чернігові, вірогідно, на міському цвинтарі.

Його сім'ю, дружину Марію Опанасівну та 3-х дітей – доньку Катерину, синів Володимира та Ігоря – взяла під опіку Конотопська повітова земська управа. Родині покойного була призначена пенсія в розмірі 200 руб. строком на шість років [38, с. 66]. Управа вирішила «оказати ей помощь на обучение старшего сына в гимназии до полного окончания курса, т. е. в течении 4 лет» [38, с. 103–104].

Доля відміряла лікарю Василю Шеболдаєву, на жаль, лише 48 років життя, з яких половина (24 роки) була віддана служінню людям, постійній і напруженій боротьбі за їх здоров'я та життя. Він належав до тих лікарів, про яких знавець земської медицини С.М. Гумнов писав: «Вони дивились на земську справу не як на службу, а як на служіння» [33, с. 132].

Вагомий внесок у розвиток медичної допомоги і добру пам'ять про багаторічну роботу залишили й інші брати Шеболдаєви. Дійсний статський радник Леонід Шеболдаєв, працюючи земським лікарем у м. Сумах, заслужив глибоку повагу жителів міста. У 1903 році Сумські повітові земські збори «За громадные заслуги перед на-

селением уезда, его выдающуюся хирургическую деятельность» підвищили Л. Шеболдаєву посадовий оклад з 1 500 крб. до 2 500 крб. [39, с. 97]. У Сумському повіті був заснований благодійний капітал (фонд) для допомоги малозабезпеченим хворим імені Л. Шеболдаєва, «выражая таким путем свое уважение и благодарность врачу за его деятельность» [40, с. 58], а фельдшерській школі Сумського земства була встановлена стипендія імені Л. Шеболдаєва [41, с. 5–6].

Як бачимо, практична діяльність лікарів Шеболдаєвих була тісно пов'язана з науково-педагогічною сферою і благодійністю. Імена прогресивних земських лікарів – братів Данила і Василя Шеболдаєвих та їх подвижницька діяльність «для загального добра» заслуговують на нашу вдячність та гідне пошанування. Вони займають достойне місце в ряду визначних медиків краю.

ПОСИЛАННЯ

1. Журнали XXXI очередного Конотопского уездного собрания с 25 по 29 сентября 1895 года – Конотоп, 1896. – 383 с.
2. Адрес-календарь /Харьковский календарь на 1880 год. – Харьков, 1880. – 872 с.
3. Российский медицинский список. Изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1900 год. – СПб., 1900. – 615 с.
4. Список студентов Императорского Университета Св. Владимира за первое полугодие 1872–73 учебного года / Университетские известия, год четвертый. № 1 – Январь. – К., 1873. – С. 1–44.
5. Чернобров И.В. Роль земских врачей Сумщины в развитии медицины // Сумська старовина. – Суми. – 2011. – № 33–34 – С. 100–122.
6. Куций А.В., Куций С.А. Оснащення метеорологічних станцій і пунктів придніпровської мережі (на прикладі Конотопського) / Матеріали 14-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Львів, 8–10 жовтня 2015 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К.; Львів, 2015. – 500 с.
7. Нікітін В.Г., Нікітін Ю.В. Медицина і здоров'я населення Лівобережної України. – Конотоп, 2007. – Т. 2. – 964 с.
8. Протоколы 1-го очередного губернского съезда земских врачей Черниговской губернии / Земской сборник Черниговской губернии 1882 год. – Чернигов, 1882 – № 9. – С. 99–211.
9. Бржеский В.Ч. К истории земской хирургии в Черниговской губернии (1864–1914) // Новый хирургический архив. – К., 1960. – № 4. – С. 124–127.
10. Протоколы IV-го очередного губернского съезда земских врачей Черниговской губернии / Земской сборник Черниговской губернии 1895 год. – Чернигов, 1896. – № 9. – С. 151–188.
11. Епштейн Л.В. Письмо в редакцию журнала «Врач». – 1899. – № 72. – С. 203–204.
12. Державний архів Чернігівської області, ф. 427, оп. 1, спр. 1385.
13. Адрес-календарь / Харьковский календарь на 1916 год. – Харьков, 1916. – 381 с.
14. Курск: краевед. Слов.-справ. / [Кур. обл. краевед. о-во, Гос. арх. Кур. обл.; гл. ред. Ю.А. Бургов]. – Курск, 1997. – 495 с.
15. Календарь знаменательных и памятных дат Курской области на 2014 год. – Курск, 2013. – 132 с.
16. Список гражданским чинам четвертого класса. Часть вторая. – Петроград, 1915. – 1415 с.
17. Змеев Л.Ф. Русские врачи-писатели. – СПб, 1889. – Вып. 2. Тетради 4–5. – 445 с.
18. Федорович А. Чернігівська земська фельдшерська школа (друга половина XIX – початок XX ст.): історія розвитку // Сівернянський літопис. – Чернігів – 2013. – № 3. – С. 27–33.
19. Нікітін В.Г. Медицина Конотопського повіту в період російсько-турецької війни 1877–1878 років // Військова та культурно-освітня спадщина генерала М.І. Драгомирова. – Конотоп, 2010. – С. 67–71.
20. Шеболдаєв Д.В., Шеболдаєв В.В. Медико-статистический отчет о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1884 год. – Конотоп, 1885, – 141 с.
21. Шеболдаєв В.В. Сообщение об организации земской медицины в Конотопском уезде // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов – 1882. – № 9. – С. 148–155.
22. Шеболдаєв В.В. Жертвы гнилокровия. Гнилостная флегмона на плече после оспопрививания. Два случая множественных эхинококков // Труды общества врачей Черниговской губернии за 1889–1890 г. – Чернигов, 1892. – 42 с.
23. Шеболдаєв В.В. Эпидемия дизентерии в м. Батурине, Черниговской губернии в 1880 году и «дело» о ней // Врач. – 1881 г. – № 31. – 12 с.
24. Ивановский А.А. Об астрологическом составе населения России. – М., 1904. – Т. 22. – 287 с.
25. Дементьев Е.М. Развитие мышечной силы человека в связи с общим его физическим развитием: Дис. на степ. д-ра мед. Е.М. Дементьева. – Москва. – 1889. – 185 с.
26. Шеболдаєв В.В. Очерк деятельности земских больниц и амбулаторий // Земский врач. – Чернигов. – 1889. – № 38. – С. 595–627.
27. Труды общества врачей Черниговской губернии 1889–1890. – Чернигов, 1892. – 42 с.
28. Шеболдаєв В.В. Очерк санитарного состояния и деятельности хирургического отделения Черниговской губернской земской больницы за 1888 год // Земский врач. – Чернигов. – 1891. – № 33. – С. 176–179.
29. По уездным земствам Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии за 1886 год. – Чернигов. – 1886. – № 1–2. – 843 с.
30. Журналы очередного Конотопского уездного земского собрания 24, 25 и 26 сентября 1882 года. – Конотоп, 1883. – 106 с.
31. Балан М. Чернігівська община милосердя // Агапіт. – К. – 2001. – № 13. – С. 69–71.
32. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1887 год / Земский сборник Черниговской губернии 1888. – Чернигов – 1888. – №№ 9–10. – Сентябрь – октябрь. – С. 217.
33. Игуменов С.Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, в Бессарабии и в Крыму. – К., 1940. – 154 с.
34. Шеболдаєв В.В. Санитарные вопросы в народных школах Конотопского земства по санитарным исследованиям народных школ, произведенным земскими врачами. – Чернигов, 1887. – С. 2–76.
35. Материалы о санитарном состоянии в Конотопском уезде за 1881 год / Первый очередной губернский съезд врачей Черниговского земства с 30 мая по 8 июня 1882 года. – Чернигов, – Приложение. С. 3–84.
36. Записка гл. Л.А. Астафьева. О состоянии и улучшении устройства медицинской части в Конотопском уезде // Журналы XX очередного Конотопского уездного земского собрания 27–29 сентября 1884 года. – Конотоп, 1884. – С. 7–22.
37. Черниговские губернские ведомости. – Чернигов. – 1900. – № 2244. – 1 августа.
38. Журналы Конотопского XXXVI очередного уездного земского собрания сессии 1900 года. – Конотоп, 1901. – 508 с.
39. Труды съезда врачей и представителей земских учреждений Харьковской губернии по санитарной части. – Харьков, 1904. – С. 97.
40. Врачебная хроника Харьковской губернии. – Харьков, 1904. – № 1–2. – С. 58.
41. Журналы Сумского уездного земского собрания очередной сессии 30 ноября – 5 декабря 1914 года. – Сумы, 1915. – С. 5–6.

Никитин В.Г., Терех Н.И. Подвижническая деятельность земских врачей Шеболдаевых – основателей хирургии в Конотопском уезде

На основе исторических источников исследуется жизненный путь братьев Данила и Василя Шеболдаевых – врачей Конотопского уезда, основателей хирургической дела в уезде.

Ключевые слова: больница, хирургия, метеорологическая служба, детские ясли, операционная, профилактические осмотры школьников.

Nikitin V.H., Terekh M.I. Selfless activity of territorial doctors Sheboldaiev – founders of surgery in the Konotop district

On the basis of historical sources, the life path of brothers Daniel and Vasyil Sheboldaev, doctors of Konotop district, founders of surgical business in the district, is being investigated.

Key words: hospital, surgery, meteorological service, nursery, operating room, preventive examinations of schoolchildren.

07.02.2019 р.

